

Фатьма все їхала.

Байран минув, дні губилися у спеці. Живіт знову наче проростав чимось, а срібні метелики все дзвеніли блискучими крильцями.

Їжі не було.

Фатьма лежала в куточку і бажала вмерти. Мову вона загубила, бо не було того, хто б розумів.

Лиш заплющить очі, а вже бачить велику-велику хлібину і губами шепоче вперто:

— Утмек (хліба), ізряк (трошки) утмек!

Але не тільки утмек панував. Було слово, яке переливалось у Фатьми з кров'ю. Слово, яке вона шепотіла ніччю і вдень. Слово, якому вона молилась.

Було слово — "Лені".

Фатьма з Дединою смертю оніміла. Всі її запитання не знаходили відповіді, і завжди замість того яка-небудь рука лягала на її голову, мовчки гладила, щоб наприкінці сказати: "Бідна дитина!" Але що це означало,— Фатьма не знала.

Надія вся була на Лені, що балакає її мовою, "він все знає", бо як би інакше його розуміли обідрані татарські тамар (товариші)?

А що це так — Фатьма певна.

На станції ходила до залізного коня.

Хотіла побачить, як ним правує тамар самого Лені.

Коли вона рушила до дверей, жінка-доглядачка запитала : — Куди це ти, дівчино?

Фатьма озирнулась. Слів вона не розуміла, але подумала: "Вона не дозволяє виходити".

— Тіточко добра, я хочу побачить тамар самого Лені. І залізного ат (коня). Я не підійду близько, він мене не вдарить.

Жінка нічого не сказала, вийшла з Фатьмою, чекала коло вагона, куди та піде.

Фатьма брела до краю потяга.

Кінь був великий, чорний, угору з димаря йшов дим, ніг не було — колеса.

Якийсь, як сажа, чоловік виглядає з віконця.

— Вам неважко правувати таким великим ат? — запитала ввічливо Фатьма.

Чоловік подивився на неї і сказав:

— Не розумію.

Фатьма побачила, що попала не до того, бо тамар самого Лені п о в и н е н був зрозуміти, і продовжувала:

— Я хочу бачить тамар улькум-бая (великого начальника) Лені. Того, що правує цим ат і везе діти.

Чоловік з чорним обличчям придивився до Фатьми:

— Ах ти ж, мумія засушена! Вона й про Леніна знає! Товаришу,— звернувся він до середини "коня",— ось тут дівчинка Леніна питає!

З вікна виглянув другий засмаглий чоловік. Він цікаво глянув на Фатьму і сказав:

— Звідкіль ти взялося, циганча?

— Я не знаю, що ви кажете. Балакайте, як я,— протягнула Фатьма.

— Убий мене грім, як я хоч слово зрозумів,— відповів машиніст,— ти, певно, не наша?

Фатьмі було соромно, що він не розуміє. "Лені ще не успів навчить, мабуть. Бо зразу всього не поробиш: і багатих подолай, і про бідних думай, і дітей годуй, і свого тамар татарської мови вчи!"

— Ви самі і є тамар улькум-бая Лені?

— О, це по-нашому! Леніна кожний знає!

Машиніст зліз з "коня" до Фатьми.

Чогось вона йому здалася рідною і навіть нагадала дочку. Він сів на драбинці і притягнув до себе. Фатьма не лякалась: тамар Лені — свій чоловік.

— Так ти хочеш побачить товариша Леніна?

— Лені, Лені,— тільки повторювала Фатьма.

— Можна, можна. Петре, винеси мені календар. Треба показати. Час маємо: пари ще не досить.

Петро подав якусь книжку.

Машиніст почав показувати:

— Оце ось товариш Маркс, а ось і той, кого ти хочеш,— сам Ілліч, Ленін...

Фатьма вхопилась за книжку.

— Улькум-бай Лені?

— Ленін, Ленін. А що там ти ще додаєш — ні бєльмєса не розберу.

Фатьма придивлялась до малюнка.

Так. Так. Вона таким собі і уявляла. Він стоїть на якомусь яблуці і простягнув руку: кличе когось. Мабуть, своїх тамар — бідних.

А одіж на вітрі в'ється. Сильний вітер, видно... Це його змалювали, як він на чарівному яблуці літає по світові...

...А обличчя суворе й добре. Одне око прищутив, наче каже: "Іди й ти, мала Фатьмо, до мене!" Це дійсно "той Лені"...

Фатьма вхопила книжку і притиснула до грудей.

Машиніст чомусь витер очі і розмазав піт на чолі.

— Петре, кинь мені кусок хліба!

Помічник подав щось чорне, як земля.

Машиніст сунув у руку Фатьмі.

— На, їж, донько!

Фатьма не повірила: "Невже утмек?" Але ніхто не дурив.

"Він, мабуть, і справді од Лені",—пройшло в думці.

Вхопила хліб, гризла.

Чоловік у чорній шкірі крикнув рушать.

Машиніст поцілував Фатьму, вирвав сторінку з Леніним, дав їй і побіг драбинкою всередину "коня".

Фатьму підхопила жінка з вагона...

2

Фатьма прохала Лені.

Зразу трошки страшно було: така персона. Але потім вона насмілилась, поставила малюнок перед себе, біла поклони і розповідала "самому":

— Я, улькум Лені, дуже голодна. Пошли мені шкуринку утмека. Я тобі буду гуси пасти хоч ціле літо. Воду з берега носитиму. Туфлі тобі до мечеті ходить вишию. Батька в мене нема, мама вмерла, ти один у мене, улькум тамар Лені...

Фатьма схлипнула і розказувала далі в подробицях. Як-от вона бідувала, як аллах не чув, як її нагодували, як везли залізним ат, як дали утмек ("твій тамар це зробив, о Лені!") і багато іншого.

Жінка, що була в вагоні, бачила ці молитви і додивилась: замість аллаха — Ленін.

Очі її засвербіли від цього.

Станції протікали мимо — холерні царини, рейки губились позаду.

Села з боків, що з кожною шпалою ставали ситішими, зустрічали іноді потяг.

Цюкав "комезан" ціпком по рейці і балакав ("ділогат"):

— Ми, значить, усім обчеством. Усією пролетарською колективою, значить. Щоб допомогти діткам. Ми усі. І постановили, щоб, значить, із кожного двору по хунту печеного хліба, а з куркулей заядлих, значить,— по цілому хлібові. їжте на здоров'я.

Усім приходилось по скибці.

"Ділогати" довго стояли та дивились, коли мотався вже хвіст ешелону.

Бачила Фатьма на станціях жінок у білих халатах і з червоними обличчями.

Вони годували утмеком, навіть білим.

Чутка пробігла по потягу — скоро кінець дорозі, зараз місто.

Ешелон став.

Скільки не виглядали з дверей — все бачили шпали, рейки, стовп з дощечкою впоперек. Навкруги степ.

Дошка мала нахилитись, і тоді потягові дозволялось їхать.

Все виглядали, дивились. Все нетерпляче ходили вагонами, злазили на землю, йшли до паротяга, зазирали в очі машиністові:

— Чи скоро?.. Чого стоїмо?.. Ну, рушайте!..

Дерев'яна червона дощечка глузувала — не хилилась.

Всі — на неї, всі — до неї, всі — про неї!..

Був тихий вечір. Степ молочаєм пах. Неіснуючими дзвонами кружив вітер — паркий, як молоко.

Не переставали коники в траві, і низько летіла павутина...

Семафор дозволив, нарешті.

Приїхали на останню станцію.

Тремтіли осінні вітри. Може — як скрипка, а може — як хворі діти.

Висіли в повітрі сухотні дерева. І вечір хитав їх назустріч.

З

Фатьма вийшла в юрбі дітей зі станції. Там чекали кілька возів. Дітей посадили окремо. Поїхали.

Дивно було, що аул такий дуже улькун (великий). Хати великі, суворі, а під возом не земля — там бринить камінь.

Голод у Фатьми заснув. Вона була слаба, і їй все одно: чи жити, чи піти до "мама", чи загинуть, як малий брат. Зовсім все одно.

Хотілось тільки побачить Лені. О, вона б йому все розказала! А найбільш про аллаха і про тамар, що віз конем із заліза.

Фатьма не пробувала висловитись: Лені не було ще, а без нього хто?

Привезли за місто у великий сірий дім. Позносили дітей всередину, мили гарячою водою, одягали в чисті сорочки.

Заснули всі після гарячого сут (молока) з утмеком.

Фатьма спала, як після дороги. Її Лені ("на чарівному яблуці") був коло неї.

Аж ось коли приснились сни.

...Їде Фатьма залізним конем. Кінь біжить не колесами — ногами. Поруч іде величезний Лені і щось каже. ("А голос у нього, як грім!") І зовсім не страшно Фатьмі — як з "мама". Лені бере її на руки, і вона летить з ним по світові. ("А воно чарівне, те яблуко!") Страшно! Серце так тьохкає!..

...Бачить Фатьма згори багато тамар — бідних. І всі вони йдуть до Лені, бо його видно по цілому світові, і дорога до нього проста... Лені дає Фатьмі такий утмек, що вона лізе на нього, як на гору. Потім оступилась і починає летіти вниз. Ух!.. Обривається серце!..

Ранком побудили рано. Дали жирної юшки. Вивели на подвір'я, бо хату прибирали, наче для свята.

"Сам Лені приїде",— подумалось Фатьмі.

Коли сонце було на обіді — приїхав чоловік.

Він мав великі сірі очі глибоко захованими і пильно ними оглядав.

Жінки, що хазяйнували в хаті, тепер показували йому все і розповідали.

Фатьма часто чула: "Товариш завідуєчий".

"Це не Лені — він зовсім малий",— Фатьмина думка.

"Не Лені" обдивився і підійшов до дітей.

— Здрастуйте, малі товариші! — сказав.

— Як тобі тут живеться, марушка (дівчинка)?

Діти відповіли гуртом — чуже Фатьмі.

Одна з виховательок сказала щось гостеві і вказала на Фатьму.

Чоловік підійшов і — по-татарському:

(Фатьмі вподобався його голос).

Фатьму наче хто обухом вдарив.— "Чи це їй не сниться?.."

— Ти мене розумієш, мала?..

Фатьма мовчала і дивилась пильно, широко.

— На тобі ізрек сіхір (цукру)! Ал (візьми)! Вона, здається, не татарка,
— сказав він по-російському.

Дітей повели в дім, гість пішов по подвір'ю.

Але не встиг він одійти кілька кроків, як Фатьма вибігла з юрби і
кинулась до нього...

Обхопила йому ноги і плакала — плакала нестримно і лащилась, як
теля до матері.

Чоловік стояв тихо і гладив шорстку голову малої.

Мала знайшла-таки свого Лені.